

Foto: PD via Wikimedia Commons

07 / 2022

Scandal d'emissius – Orvetta – Dumbraziun dal rumantsch – Stadis Unids catolics – Bibi Vaplan – Istorgia da l'agid social – Fundaziun per giuvens svizzers a l'ester – Richard Coray – Campiun HCD

Nagina ristga d'exprimer la frustraziun

Scandal d'emissiuns – reacziuns da garaschists grischuns

DA CLAUDIA CADRUVI / ANR

■ **Quatter garaschists che vendan VW's en il Grischun teman da discurren aver-tamain da las manipulaziuns dals motors da diesel. L'Amag – l'importader general – scumonda als garaschists da prender posiziun.** «Quai è ina vargugna», di l'emprim garaschist a l'anr. El n'avev mai smi-nà ch'il concern da VW manipuleschia sin tala moda ils motors da diesel. «Igl è simplamain trist ch'i po ir uschia pervi d'in pèr francs.» Sia garascha ha era vendì autos che contegnan software che sfalsifitgescha ils tests d'emissiuns.

Ier avantmezdi è quest garaschist anc stà pront da sa laschar citar en gasetta cun

ses num. Suentermesdi ha el telefonà a la redacziun e ditg che l'Amag, l'importader general da VW, haja scumandà als vendiders d'autos da prender posiziun. «Jau na less betg avair problems e sun avisà sin ina buna relaziun cun l'importader», di il garaschist e vendider d'autos.

Tants autos

Atgnamain è quest garaschist – che vul restar anonim pervi da las smanatschas da l'importader general – gea persvadì da la marca VW. El na chapescha betg pertge ch'il concern ha fatg talas cugliunarias. VW produceschia autos che gjajan fitg bain e dovrian pauc diesel u benzin cumpareglià cun autos americans. Ils autos

novs sajan bler pli nets. «Quai sentan ins sch'ins va cun velo: Sch'i passa in auto nova savuri nagut. In auto vegl spizza.» Cumpareglià cun ils tissis che bastiments gronds laschian ora sajan las emissiuns tar las novas generaziuns d'autos fitg bassas.

L'importader da VW haja annunzià als garaschists ch'ins veglia clamar enavos ils autos pertutgads per far midadas. «Ma tge precis ch'igl è da far na savain nus anc betg», di il garaschist. Acziuns da reclom datti adina puspè en la bransch. Il garaschist sa regorda ch'i ha dà ina giada problems cun il stgaudament d'in Golf. Ma d'in reclom uschè grond sco uss n'haja el mai dudì. «Quai pertutga ina pruna autos.» Ils motors manipulads sa chattian en tants vehichels.

I vegn anc in'entira lavina

En tut ha l'anr contactà quatter vendiders da VW. Tuts teman da dar pled e fatg ed aviseschan a l'Amag. Davos noda – vul dir senza cumparair cun num en gasetta – datti tuttina anc in u l'auter ch'è pront da discurren. «Sco ins auda vegn anc in'entira lavina», di in segund garaschist. Bleras autras marcas sfalsifitgeschian er ils tests d'emissiuns. VW saja mo l'emprima marca ch'i vegnia public. «Ils Americans atatgan l'emprim il producent grond dad autos da diesel.»

L'Amag n'haja anc adina betg infurmà precis ils garaschists tge autos che sajan propi pertutgads. Mintga pajais haja sias atgnas prescripziuns e perquai saja i betg cler per tge pajais ed en tge annadas ch'ins haja produci autos cun software manipulada.

Recloms pervi da la segirezza

Frustrà è in auter garaschist cunzunt ch'ins fa uss in tal brimbori malgrà ch'els autos sajan gea segirs. General Motors haja ina giada stuì clamar enavos autos da la marca Opel pervi da problems cun l'uschenumà Zündschloss che hajan perfin chaschunà morts. Er ils problems cun l'airbag tar Toyota sajan stads cum-

binads cun privels per ils automobilists. Quests cas n'hajan dentant betg bittà talas undas en las medias sco uss l'affera da VW.

Critica envers la confederaziun

Ier èn anc ils importaders pitschens s'annunziads a pled cun ina communicaziun. Entras il stop da vendita quintan els cun custs da milliuns. Il «Verband freier Autohandel (VFAS)» ponderescha da purtar plant encunter il

concern da VW. Ins quinta che las garaschas ed ils vendiders han d'avanz anc circa milli autos che n'èn anc betg immatriculads.

Entras quai che la confederaziun ha retratg a quest tip d'autos la lubientscha na survegnan novs vehichels nagina lubientscha pli da charrar sin via e pon strusch vegnir vendids. Il VFAS crititgescha che la confederaziun haja surreagà e betg coordinà cun auters pajais sia retratga da lubientscha.

128 802 autos pertutgads sin las vias svizas

■ **L'Amag importescha en Svizra sper VW's er autos da las marcas Audi, Seat, Skoda, Bentley e Porsche. Dino Graf, il pledader da l'Amag, dat resposta.**

En tge tips d'autos han ins manipulà las emissiuns?

Dino Graf: Igl è autos da tschertas annadas e models sco per exempel il VW Golf da la sisavla generaziun, il VW Passat da la settavla generaziun e las emprimas generaziuns dal VW Tiguan.

Sa tracti mo dad autos da diesel u era d'autos da benzin?

Igl è mo autos cun motors da diesel dal tip EA 189.

Èn pertutgads er Audi u autras marcas che l'Amag importescha?

Ils motors pertutgads vegnan duvrads per differentas marcas da la Volkswagen SA.

Quants autos manipulads han ins importà en Svizra?

En Svizra datti 128 802 autos ch'èn gia sin via.

Cura e co cloman ins enavos ils autos pertutgads?

En quel regard spetgain nus da survegnir quels dis anc ulteriuras infurmasziuns la Volkswagen SA.

Pon ils cumpraders dar enavos lur autos manipulads?

Vul dir, pon els far in plant d'annulaziun?

Ils clients han tenor contract il dretg da meglieraziun. Cun las mesiras ch'il fabbricant ha annunzià vegness la mancanza curregida.

Tge garaschas e vendiders ha l'Amag en il Grischun?

Ina survista dals vendiders e partenaris da service chattan ins sin las paginas d'internet da nossas marcas, per exempel sin <http://app.volkswagen.ch/dcc/de/dealers.html>.

Quants autos pertutgads han las garaschas ed ils vendiders grischuns anc en lur fatschentas?

Quella dumonda na pudain nus per il mument betg responder.

Er ils garaschists svizzers vegnan confruntads cun las manipulaziuns da motors da diesel.

KEYSTONE

L'orvetta – plitost luscard che serp

■ L'orvetta (*Anguis fragilis*) tutga tar ils reptils indigens ils pli derasads. Pervia da sia parita vegn ella savens tegnida per ina serp. Sistemamicamain è l'orvetta dentant parentada pli ferm cun ils luscard. L'orvetta è derasada en vastas parts da l'Europa e da l'Asia Anteriura cunfinanta. Entaifer la spezia vegnan differenziadas duas sutspezias: la sutspezia dal vest (*Anguis fragilis fragilis*) è derasada al vest d'ina zona da transiziun che tanscha da la Finlanda sur las Carpatas e la Planira Ungaraisa vers il Balcan. En la sutspezia a l'ost (*Anguis fragilis colchica*) èn individis cun flatgs blauents derasads bler pli spess. La spartiziun en questas duas sutgruppas stat en connex cun ils territoris da retratga dal temp da glatsch.

Sistemica

La classa dals reptils furma in stadi intermediar tranter ils vertebrats inferiurs e quels pli svilupads. Tut ils reptils possedan ina cua, ina pel squamada e quatter chommas (ch'èn regredidas tar las serps ed intgins luscard). Reptils respiran tras ils pulmuns. Els mettan ovs, èn vivipars u han svilupà furmas intermediaras da parturir. Auter ch'ìls amfibis ed insects n'encunuschan ils reptils nagin stadi da larva; da l'ov sa sviluppa pia directamain la furma da creschi. Ils reptils èn animals a sang froid che reguleschan tant sco pussaivel la temperatura dal corp tras lur cumportament (p.ex. cun star a sulegl).

Entaifer la classa dals reptils vegnan differenziads quatter urdens: las tartarugas, ils tuataras, ils reptils squamads ed ils crocodils. Ils reptils squamads sa cumponan per gronda part dals dus gronds suturdens da las serps e dals luscard. Entaifer quels fa l'orvetta part dals luscard e betg – sco quai ch'ì vegn magari pensà faussamain – da las serps.

Num

La malchapientscha d'attribuir l'orvetta a las serps sa mussa schizunt en il num scientific «*Anguis fragilis*» che va enavos sin Carl von Linné e che muntass atgnamain «serp rumpavla».

In'ulteriura malchapientscha è colliada cun il num tudestg «Blindschleiche»: auter che quai ch'ìl num pudess sugerir n'è l'orvetta betg tschorva. Il num deriva dal vegl tudestg «plintslícho» e sa lascha transponer en il tudestg odiern cun «blendender Schleicher». Auters nums tudestgs che n'èn oz strusch pli en diever èn «Haselwurm» e «Hartwurm».

En il territori rumantsch èn derasads ils nums «tschischeglia / schischeglia» (sur- e sutsilvan / surmiran), «zearp da fagn» (sutsilvan), «orba, orva, orbetta, orvetta» (ladin).

Parita

L'orvetta ha in corp lunguent senza extremitads; en il tagl transversal è il corp radund. En media cuntanschan orvettas

Orvetta en ses ambient natural.

FOTO: HAGEN GÖRLICH / PIXELIO

creschidas ina lunghezza da 38 cm. La lunghezza maximala d'exemplars creschids indigens munta tar il mastgel a 48 cm e tar la femella a 55 cm. Animals giuvens han ina lunghezza da 65-95 mm.

Las squamas glischas e traglischantas furman in dals trats caracteristics da l'orvetta. En la part amez dal corp ha l'orvetta radund 22-26 retschas da squamas. Sut las squamas han las orvettas plattinas dad oss. Perquai sa movan ellas bler pli plaun e maladester che las serps. Auter che las serps han orvettas in'avertura exteriura da l'udida; per regla è quella dentant zuppada sut las squamas e betg visibla ad egl.

La cua è preparada en divers lieus per vegnir bittada giu en cas da privel. Cuntrari al luscard na crescha la cua betg suenter dal tuttafatg: il nov toc è per ordinar pli stgir ch'ìl rest dal corp ed adina pli curt che la part ch'è crudada davent. Savens ha ina part considerabla dals exemplars en populaziuns dad orvettas la cua ch'è smuttada.

Color e dissegn

La color ed il dissegn dals animals giuvens èn unifurms. La part suren varie-scha da grisch argent a mellen brin, las flancas e la part suten da brin stgir a nair. D'in flatg stgir sin il chau davos sa tira ina fina strivla stgira che sa perda a la fin da la cua.

Cun il terz onn svanescha il cuntrast da color, tar ils mastgels dapli che tar las femellas. Ils mastgels han lura sin la part sura la medema color sco da las varts, numnadamain brin cler, grisch cler fin grisch stgir. Tar la femella po la strivla dal dies sa mantegnair. Las varts l'emprim stgiras pon sa dissolver tar omaduas schlattainas en retschas lungas da flatgs stgirs. La part sut dals mastgels varie-scha d'in alv malnet fin ad in grisch cler, mingatant cun puncts blaus; tar las femellas da grisch stgir fin ad in brin u nair.

Perioda activa

Tut tenor il clima sa dasda l'orvetta da sia marvezza d'enviern vers mez mars fin mez matg (Alps). Ils animalets passentan l'enviern sulets u en gruppas. Orvettas pli giuvnas chavan taunas da fin a 80 cm sut la terra; animals pli vegls talas da fin a 2 m. Cun chavar il fundament per ina chasa sin ina spunda cunter mezdi, han ins chattà la fin november en in lieu cun bled'aua sutterrana 46 orvettas en circa 1,5 m profunditad. Ils animals ils pli pitschens eran circa 30 cm lungs e damai pli vegls che dus onns.

La primavaira cumparan ils animals giuvens circa in'emna pli baud ch'ìls vegls e restan l'atun medemamain in'emna pli ditg en il liber avant che sa retrair en lur quartier d'enviern. Durant la stad vivan las orvettas per regla persulas. En lieus adattads vivan dentant savens numerusas orvettas sin pitschen spazi; in po er adina puspè observar che pliras orvettas tschertgan sumbriva en il medem lieu.

Moda da viver

L'orvetta tscherna sco lieu da dimora in biotop cun in'umiditad da l'aria relativamain auta er en temps senza plievgia. Ins chatta l'animal a l'ur da vias e sendas betg memia sitgas, a l'ur da guauds u puzs, a la riva d'aualets, sut fain betg ramassà, en lain marsch u en mantuns da cumpost, sut plunas laina e crappa platta u en tocs da scorsa.

La primavaira da bell'aura e tard l'atun ves'ins ils animals creschids dadur lur taunas a far bogn da sulegl. Ils giuvens vivan per gronda part sut terra. Uschepert che la temperatura munta sur 25 °C svaneschan ils animals en la sumbriva u en lieus mez sumbrivaus ed era sut terra. La stad èn els activs surtut suenter ina plievgia chauda. Uschiglio sorta l'animal mo la damaun baud e la saira tranter stgir

e cler ed enten far notg. Quai è er il temp durant il qual las glimajas, la preda preferida da l'orvetta, sa muventan medemamain sur terra. Ils moviments da propulsiun da l'orvetta èn extremamain plauns e paran in pau airis.

Nutrimet

La vivonda preferida da l'orvetta èn pitschnas glimajas. Daspera maglia l'orvetta er gugent verms da plievgia, salips, arlogns, filiens, excepziunalmain er tgirallas e giuvens luscard brins. Ins enonuscha er cas da cannibalsem. Orvettas n'èn bain betg tschorvas, ma ellas han ina vesida reducida ed èn er tschorvas per colurs. Per l'orientaziun e la chatscha giogan l'odorat ed il palp ina rolla centrala. Ils animals da preda vegnan tschiffads cun las missellas e traguttids entirs.

Inimis

Tar ils inimis natirals da l'orvetta tutgan diversas serps (en spezial la natra glischa), mammals sco la vulp, il tais, il telpi, l'ermelin, l'erizon, il portg selvadi u il ratun sco er in grond dumber d'utschels (cicognas, iruns, utschels da preda, tschuettas, corvs, pitgaspinas). Orvettas giuvnas vegnan er chatschadas da mieurs-sfugna, gronds baus curridurs, rustgs, luscard e giuvnas serps. En vischinanza dad abitadis furman en spezial giats, chauns e giaglinas in grond privel per las orvettas.

Vegn l'orvetta disturbada, emprova ella da fugir, quai ch'èlla po far magari svelto per in curt temp. Cunter inimis pli pitschens sa defenda ella dond fridas cun ses corp da la vart, ma ella na morda praticamain mai. En cas da privel bitta ella giu sia cua. Il toc ch'è crudà davent sa zaccuda anc pliras minutas; grazia a quest tric vegn l'orvetta savens da mitschar d'utschels e mammals.

Multiplicaziun

Ils mastgels sa cumbattan per part durant lur temp da chalira. A l'entschatta da la copulaziun tschiffa il mastgel la femella per il culiez u per il chau e las cuas vegnan entretschadas per avischnar las cloacas. La copulaziun po durar pli ch'ina mes'ura. L'orvetta è madira per sa multiplitgar en la vegliadetgna da 3 fin 5 onns, ils mastgels pli baud che las femellas.

Suenter ina gravidanza da 11 fin 14 emnas naschan 6 fin 8 animals. Tar la naschientscha èn ils pitschens anc enzugiads da la pel d'ov transparenta ch'els siglientan lura immediat cun sa muventar. Malgrà ch'ì na dat nagina placenta bain svilupada, è in barat d'oxigen tranter la mamma e l'embrio pussaivel. Ils giuvens naschan per regla il medem onn da la fructificaziun. Ins ha dentant observà femellas plainas ch'han fatg il paus d'enviern ed han parturi lur pitschens pir la primavaira proxima. L'orvetta viva pli ditg ch'ìls auters saurs da la Svizra. Sia durada da vita vegn inditgada a 46 onns e schizunt a 54 onns. Sper la tartaruga da pali è quai la vegliadetgna la pli auta dals reptils svizzers.

Derasaziun

L'orvetta viva en vastas parts da l'Europa e da l'Asia Anteriura. Ses spazi da derasaziun correspunda pli u main a la zona temprada cun guauds da figlia e guauds maschadads. L'orvetta viva dapertut en Svizra, da la planira fin a 2100 m. En las citads la scuntr'ins mintgatant en curtins pli gronds, nua ch'èlla sa zuppa gugent sut crappa ed en mantuns da cumpost. Ins la chatta er sin areals industrials betg sigillads cun betun e catram, per exempel areals da viafier, deposits da material ed en chavas da glera e d'arschiglia.

Periclitaziun e protecziun

L'orvetta vala sco animal che suonda la cultura. Sur lung temp ha ella profità dals midaments da la cuntrada chaschunads tras l'uman, damai che quel ha stgaffi biotops mez averts e ritgs da structurats. Cun intensivaziun agricultera e la selvicultera ha la civilisaziun moderna dentant destrui ina considerabla part dal spazi da viver da las orvettas. Vitiers vegnan numerus privels en terrens abitads sco animals da chasa u umans che vulan sa liberar da la «serp» supponida. Bleras orvettas vegnan er per la vita tras il traffic, damai che las orvettas han la disa da star a sulegl sin vias.

Malgrà tut questas periclitaziuns è la spezia anc adina derasada vastamain en tut l'Europa Centrala e na vala betg sco periclitada. Tuttina stat ella sut protecziun da la natira e na dastga betg vegnir tschiffada u blessada.

La presentaziun:

Dossier «Orvetta»

Dapli infurmaziuns:

chatta.ch/?hiid=1813
www.chattà.ch

Cuntrari a las serps han las orvettas in'avertura exteriura da l'udida; quella è dentant zuppada sut las squamas.

FOTO PD

Tar animals giuvens è la color dal dies pli clera che da las varts.

FOTO M. WIDMER/PIXELIO

Charta da derasaziun da l'orvetta. La zona da transiziun da las duas sutspezias tanscha da la Finlanda sur las Carpatas vers il Balcan.

CHARTA: PD

Leben in St. Moritz 5% oder 50% Romanischsprechende? Der vorliegende Beitrag legt differenziert dar, dass die pauschale Vorstellung, das Romanische sei rückläufig, zu kurz greift. Jüngste statistische Daten könnten gar die gegenteilige Behauptung nahelegen, nämlich dass noch nie so viele Leute Romanisch gesprochen haben wie heute – wobei die Agglomeration in Chur und in der ganzen Schweiz immer mehr an Bedeutung gewinnt. Zurück zu St. Moritz: In einer von der SRG/RTR im Jahr 2003 durchgeführten Untersuchung gaben 5% der Bevölkerung an, Romanisch am besten zu beherrschen, doch ganze 50%, die Sprache zu verstehen. Auch in Zukunft wird das Bundesamt für Statistik in seiner nunmehr nur noch punktuell durchgeführten Volksbefragung (mehr als Volkszählung) die Frage nach der am besten beherrschten und der verwendeten Sprache berücksichtigen. Allerdings lassen sich die Resultate nicht mehr auf die einzelne Gemeinde aufschlüsseln. Und in diesem Detail liegt der Teufel – da obliegt es in Zukunft dem Kanton Graubünden, in Zusammenarbeit mit Sprach- und Forschungsorganisationen umfassendere Daten zu erheben.

«QUANT(A)S RUMANTSCH(A)S DATI PROPI?»

Da la dumbraziun dal pievel tradiziunala a la diversidad da las registraziuns da datas odierna

Ivo Berther | Chur ●

1. Las dumbraziuns dal pievel federalas 1860-2000

La formulaziun da la dumonda sa mida pliras giadas

Tranter il 1850 ed il 2000 ha la Confederaziun realisà mintga diesch onns ina dumbraziun dal pievel cumplessiva. A partir dal 1860 ha er fatg part da quella ina dumonda areguard la lingua.

Ils onns 1860/70 è vegnì dumandà suenter la lingua principala da las chasadas; tranter il 1880 ed il 1980 suenter la lingua materna da mintga singul abitant.

Per tegnair quint dals fenomens da migraziun e da plurilinguitad ha la dumbraziun dal 1990/2000 alura cumpiglià duas dumondas davart l'appartegnientscha linguistica: «Tgenina è la lingua en la quala Vus pensais e che Vus savais il meglier?» e «Tge lingua(s) discurreis vus regularmain? a) en scola, a la lavur, en la professiun; b) a chasa, cun la famiglia». Tar l'emprima dumonda era be pussaivla in'indicaziun; tar la segunda eran pussaivlas pliras indicaziuns.

Resultats da la dumonda areguard la lingua materna (1880-1980)

Damai che la formulaziun da la dumonda linguistica è sa midada pliras giadas, èsi difficil da trair conclusiuns cumplessivas per l'entir spazi da temp tranter il 1860 ed il 2000. Perquai vegnan ils singuls intervals da temp analisads separadamain. La dumonda areguard la lingua materna mussa ina creschientscha dal dumber absolut da la populaziun rumantscha al nivel federal da 38'705 (1880) a 51'128 (1980). Perquai che quest augment giasscha procentualmain sut il svilup demographic general, resulta però ina sminuziun procentuala da 1,4% (1880) a 0,6% (1980). Al nivel chantunal èn tant la cifra assoluta sco er quella procentuala regressivas: il dumber da Rumantsch(a)s tschessa levamain da 37'974 (1880) a 36'017 (1980), la procentuala da 39,8% (1880) a 21,9% (1980).

Ils resultats dals onns 1990 e 2000
Da la dumonda suenter la lingua materna pia als resultats pli differenziads dals

PIÙ ARTICOLI SU QUESTO TEMA:
WWW.BABYLONIA.CH > ARCHIVIO TEMATICO >
[SCHEDE 23](#)

Ivo Berther

ist beim Amt für Kultur des Kantons Graubünden als Beauftragter Sprachenförderung tätig.

La tendenza dal rumantsch è regressiva e giustifitgescha in engaschament decidì per mantegnair e promover la lingua e cultura.

onns 1990 e 2000: Qua ha la dumonda suenter la meglra lingua mussà al nivel federal ina diminuziun da 39'632 (1990) a 35'095 (2000) resp. da 0,6% (1990) a 0,5% (2000). Ed al nivel chantunal è il dumber da las indicaziuns tschessà da 29'679 (1990) a 27'038 (2000) resp. da 17% a 14,5%.

Resguardond er las respostas multiplas ch'eran pussaivlas tar la dumonda suenter la lingua discurrenna en famiglia, en scola e/u en la professiun, resultan al nivel federal las suandantas cifras: 66'356 l'onn 1990 resp. 60'816 l'onn 2000, quai che munta ina reducziun en procents da la populaziun svizra dad 1,0% (1990) a 0,8% (2000). Ed al nivel chantunal è il dumber da las personas rumantschas crudà levamain da 41'092 (1990) a 40'257 (2000) resp. da 23,6% a 21,5%.

Statisticas e lur interpretaziun

Ina chausa resulta evidentamain da las cifras allegadas: la tendenza dal rumantsch è regressiva e giustifitgescha in engaschament decidì per mantegnair e promover la lingua e cultura. Ma l'enquista pli vasta sco ch'ella è vegnida applitgada a partir dal 1990 pussibilitescha er conclusiuns pli differenziadas e pli productivas che da be vulair cumplanscher il trend negativ.

Primo: Grazia a la creschientscha demografica generala dals ultims 150 onns è il dumber absolut da las personas da lingua rumantscha tuttavia betg sa diminuì a moda drammatica. I dat schizunt vuschs (vaira optimisticas) che pretendan ch'i n'haja mai dà en l'istorgia dal rumantsch tantas Rumantschas e tants Rumantschs sco oz.

Secundo: Ils resultats tenor las dumondas ch'èn vegnidas applitgadas il 1990/2000 sa differenzieschan fermamain in da l'auter. Quai mussa en tge dimensiun che l'evaluaziun statistica è liada a la moda e maniera co che las datas vegnan relevadas. U formulà autramain: las cifras che resultan èn en in tschert senn gia cuntegnidas en la dumonda che vegn tschentada (cf. latiers er las expectoraziuns sutvart, a basa da l'exempel da San Murezzan).

Terzio: Analisond las cifras en detagl, dat plinavant en egl la cumpart creschenta da personas da lingua rumantscha ch'è da chasa ordaifer il territori tradiziunal rumantsch (Surselva, Grischun Central, Engiadina e Val Müstair). Adina pli impurtanta daventa la cuminanza rumantscha en l'aglomeraziun da Cuira; e las

cifras illustreschan er la gronda cumpart da Rumantschas e Rumantschs che vivan ordaifer il Grischun.

«La situaziun actuala dal rumantsch»

A basa da las cifras dal 2000 ha l'Uffizi federal da statistica laschà far in'evaluaziun scientifica complessiva ch'è cumparida il 2005 sut il titel «La situaziun actuala dal rumantsch».

En quella analischa il sociolinguist Jean-Jacques Furer tant aspects istorics sco er las midadas succedidas tranter il 1990 ed il 2000. Sin radund 140 paginas tracta l'autur ils pli differents aspects e preschenta detagliadamain il diever dal rumantsch en las domenas famiglia, scola, vita professiunala e lingua uffiziala. Da las numerusas conclusiuns saja surtut allegada la muntada cardinala da la scola rumantscha, sco ch'ella resulta da la cumparegliaziun tranter il svilup dal rumantsch en l'Engiadin'Ota – nua ch'il rumantsch ha pudì sa mantegnair per gronda part sco lingua d'instrucziun – e la Tumleatga/Mantogna ch'ha midà en il decurs dal 19avel e 20avel tschientaner successivamain al tudestg sco lingua da scola.

San Murezzan: 5% Rumantschs u 50%?

Anc sin in'otra tematica che vegn tractada en la publicaziun «La situaziun actuala dal rumantsch» vali la paina da dar in sguard. Il chapitel 13 porta il titel «Il rumantsch en il grischun rumantsch tenor ils sondadis da la SSR/RTR» (p. 67ss). En ina grafica vegnan colliads qua ils resultats da la dumbraziun dal pievel dal 2000 cun ulteriuras dumondas davart la chapientscha dal rumantsch tenor l'enquista SSR/RTR (dal 2003). Quai dat alura in maletg complessiv che mussa tge cumpart da la populaziun en las diversas regiuns rumantschas che chapescha – discurrenna – legia – scriva il rumantsch resp. al ha inditgà sco lingua materna – lingua discurrenna en la famiglia – meglra lingua (cf. illustraziun p. 72).

Ina giada dapli resorta da questa grafica, quant ferm che las respostas respectivas èn liadas a la dumonda. Per prender l'exempel da San Murezzan: Sco meglra lingua inditgeschan qua radund 5% il rumantsch; sco lingua materna èn quai bundant 10%. Ma sch'ins guarda quantas personas ch'èn ablas da leger rumantsch u da chapir la lingua, sche creschan questas valurs a radund 35% resp. schizunt a 50%.

2. Co vinavant cun la regi- straziun da datas suentar il 2000?

La fin da la dumbraziun dal pievel classica e sias consequenzas

L'onn 2000 ha gi lieu l'ultima dumbraziun dal pievel «tradiziunala», realisada da l'Uffizi federal da statistica en in turnus da diesch onns ed en furma d'ina enquesta cumplexsiva, a la quala en sa participadas a moda lianta tut las abitantas e tut ils abitants da la Svizra. En avegnir vegn mess l'accent sin datas da registers e provas da controlla. Quai pussibilitescha bain da publitgar mintg'onn datas actualisadas, ma auza a medem temp il stgalim geografic, al qual las datas en anc represchentativas. Al nivel regiunal nundir communal daventa la qualitat da talas datas adina pli diffusa.

Per pudair acceptar questa ruptura gidi bain da sa tegnair vi da las ponderaziuns fatgas en il chapitel precedent: enquistas areguard l'appartegnientscha linguistica en relativas en lur significaziun; ellas dependan fermamain da la dumonda che vegn applitgada. Ultra da quai vegnan er relevadas en avegnir datas linguisticas – per incumbensa da differentas instituziuns, tar differentes publics e tenor differentes criteris; quai dat in maletg pli vast e pussibilitescha conclusiuns pli diversifitgadas. Ma i resta ina realitad ch'i mancan en avegnir datas uschè profundas e precisas sco quai ch'igl era il cas fin qua.

La Confederaziun

Dapi il 2010 realisescha ed evaluescha l'Uffizi federal da statistica la dumbraziun dal pievel en in ritmus d'in onn ed en in'otra furma ch'antruras. Da nov sa basa la Confederaziun en emprima lingia sin las infurmaziuns dals registers d'abitants e cumplettescha quellas cun in'enquesta annuala che sa basa sin provas da controlla. Quest'ultima (l'uschenumnada enquesta da structura) sa drizza mo pli ad ina pitschna procentuala da la populaziun (200'000 persunas) che vegn dumandada en scrit u via telefon.

Sco ulteriur element cumpiglia la nova dumbraziun dal pievel federala enquistas tematicas annualas. Quellas vegnan medemamain realisadas en furma da provas da controlla (tar 10'000 fin 40'000 persunas). Ellas sa cumponan da tschintg accents tematics ch'alterneschan mintg'onn: mobilitad e traffic; scolaziun e perfecziunament; sanadad; famiglias e generaziuns; lingua, religiun e cultura.

Cun las statisticas da questas enquistas tematicas èsi pussaivel d'aprofundar las infurmaziuns da l'enquesta da structura.

Emprims resultats

Las dumondas che vegnan applitgadas tar las enquistas da structura en las suandantas (tenor il questunari dal 2010): «Tgenina è Vossa lingua principala, quai vul dir la lingua, en la quala vus patratgais resp. la lingua che Vus savais il meglier? (Sche Vus patratgais en pliras linguas e savais quellas fitg bain, inditgai tut las linguas)», «Tge lingua(s) discurreis Vus normalmain a chasa/cun Voss parents? (pliras indicaziuns pussaivlas)» e «Tge lingua(s) discurreis Vus normalmain a la lavur/al lieu da scolaziun? (pliras indicaziuns pussaivlas)». Questa structura da dumondas correspunda pia pli u main al questunari dal 2000, lubescha però d'inditgar pliras linguas principalas.

Ils resultats da las dumbraziuns dal pievel annualas en accessibels sur il portal da l'Uffizi federal da statistica (www.bfs.admin.ch) > Temas > 01 Populaziun). Al nivel federal munta la cifra per il rumantsch l'onn 2014 (sa referind a la populaziun residenta permanenta a partir da 15 onns) a 37'090 u 0,5% (lingua principala, pliras indicaziuns pussaivlas); per las linguas discurreidas a chasa resp. a la lavur muntan las cifras a 38'451 resp. a 16 363. Al nivel chantunal vesan las cifras ora sco suonda: 26'200 lingua principala (quai che correspunda a radund 15,7% da la populaziun grischuna); 27'911 (lingua discurreida a chasa/cun ils parents) resp. 14'461 (lingua discurreida a la lavur/al lieu da scolaziun).

La cumparegliaziun traversala da las datas annualas 2010-2014 porta per la Svizra ils suandants resultats per il rumantsch: 36'472 (2010); 35'850 (2011); 36'622 (2012); 35'753 (2013); 37'090 (2014). Al nivel chantunal sa preschentan las cifras correspundentas sco suonda: 25'461 (2010); 24'425 (2011); 24'967 (2012); 24'715 (2013); 26'200 (2014).

L'emprima enquesta tematica federala che resguarda las linguas è vegnida realisada l'onn 2014 (e vegn silsuentar repetida mintga tschintg onns). Tenor indicaziuns da l'Uffizi federal da statistica èsi previs da publitgar emprims resultats en il decurs dal 2016.

Ina largia en la lescha da linguas chantunala

L'onn 2008 è entrada en vigur la Lescha da linguas chantunala. Areguard la

dumonda co attribuir las vischnancas ad in territori linguistic va ella ina via intermediara: ella na desista bain betg d'applitgar il princip da territorialitad, ma ella na fa quai betg en la furma statica ch'aveva fatg naufragi ils onns 1980.

Concretamain fixescha la lescha il suandant (art. 16 alin. 2 e 3): «Vischnancas cun ina part da commembras e da commembers d'ina cuminanza linguistica tradiziunala d'almain 40 pertschient valan sco vischnancas monolinguas. En questas vischnancas è la lingua tradiziunala la lingua communal uffiziala. Vischnancas cun ina part da commembras e da commembers d'ina cuminanza linguistica tradiziunala d'almain 20 pertschient valan sco vischnancas plurilinguas. En questas vischnancas è la lingua tradiziunala ina da las linguas communalas uffizialas.» En ils artitgels 18-20 vegnan ultra da quai statuids princips analogs per il sector da la scola.

In'impurtanta pitga per pudair realisar a moda vardavla quest «princip da territorialitad dinamic» furman las dumbraziuns dal pievel. Latiers di la lescha (art. 16 alin. 4): «Per fixar la part procentuala d'ina cuminanza linguistica èn decisivs ils resultats da l'ultima dumbraziun federala dal pievel. A la cuminanza linguistica rumantscha u taliana tutgan tut las

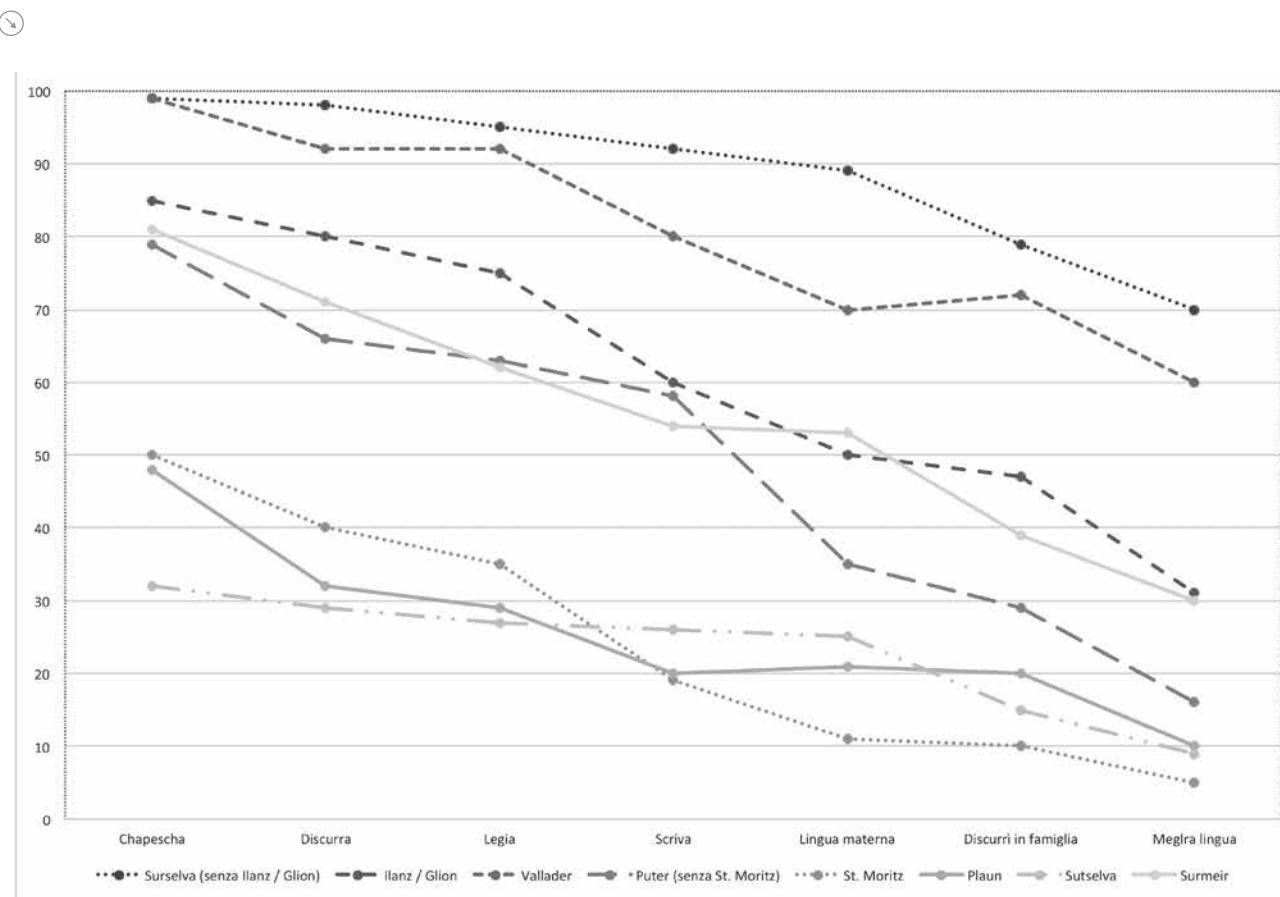
persunas che inditgeschan il rumantsch u il talian tar almain in dumonda davart l'appartegnientscha linguistica.»

In nov instrumentari al nivel chantunal

Ma tge far en quel mument che la Confederaziun na realisescha betg pli la dumbraziun dal pievel en la furma tradiziunala? Igl è numnadamain evident che las disposiziuns da la Lescha da linguas chantunala sa laschan be applitgar al nivel communal a basa d'enquistas cumplexivas. Perquai stipulescha l'Ordinaziun da linguas chantunala il suandant (art. 22): «Sche las datas che vegnan registradas da la Confederaziun en il rom da la dumbraziun federala dal pievel u en il rom d'ina enquista da structura, che vegn fatga en furma d'ina emprova da controlla, na bastan betg per attribuir ina vischnanca ad in territori linguistic, procura il Chantun ch'i vegnian fatgas enquistas supplementaras en questa vischnanca.»

L'adattaziun necessaria ha la Regenza realisà il 2015 en furma d'ina revisiun parziala da l'Ordinaziun da linguas. Tenor las novas disposiziuns vegnan las datas statisticas actualisadas per tschertas vischnancas. Concretamain fa il Chantun retschertgas sin dumonda da quellas

Derasaziun dal rumantsch en la populaziun dals intschess da diever dals idioms, tenor dumonda (chapientscha u diever) en la dumbraziun 2000 resp. en il sondadi dal 2003 (en %)

vischnancas, en las qualas la quota da la cuminanza linguistica tradiziunala è tranter 50 e 20 pertschient.

Las datas vegnan retschertgadas da nov sin plaun communal, e quai en furma d'enquistas cumplessivas. I vegnan applitgadas las dumondas davart l'appartegnientscha linguistica tenor l'enquista da structura da la Confederaziun. Ils custs vegnan surpigliads mintgamai per la mesadad da la vischnanca e dal Chantun. Retschertgas da datas correspudentas dastgan vegnir repetidas il pli baud suenter 10 onns. Disposiziuns spezialas valan la finala per vischnancas ch'èn sa furmadas or da fusiuns da vischnancas monolinguas e/u plurilinguas cun vischnancas tudestgas. En tals cas ston las datas vegnir retschertgadas separadamain entaifer il perimeter da las anteriuras vischnancas.

Fàcit

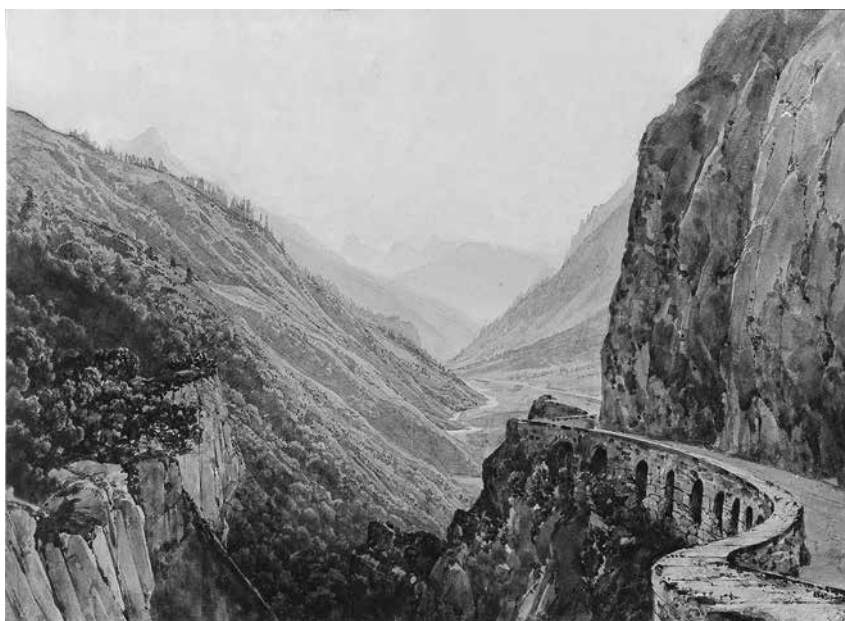
«Quant(a)s Rumantsch(a)s datti propi?» – la dumonda formulada en il titel a moda in pau placativa na sa lascha betg responder precisamain. Quai ha differents motivs ch'èn per part vegnids tratgs a strada en questa contribuziun. Per l'ina èn talas dumondas (e las respostas concernentas) relativas, damai ch'ellas dependan ferma-

main da la formulaziun respectiva. Per l'autra duvrassi ina retschertga ch'avess lieu a medem temp en tut la Svizra (e sur quella ora) en furma d'ina enquista cumplessiva. Ina tala ha la Confederaziun fatg la davosa giada l'onn 2000. Il Chantun realisescha bain da temp en temp a basa da l'Ordinaziun revedida dumbraziuns cumplessivas, ma quellas han lieu punctualmain, sa restrenschan a singulas vischnancas e servan (be) als basegns che sa dattan or da l'applicaziun da la Lescha da linguas.

Per pudair responder a moda approximativa la dumonda suenter il dumber actual da la populaziun rumantscha dovri pia in'interpretaziun precauta da las datas federalas. E la cumplettaziun da quellas tras enquistas sectorialas, sco ch'ellas vegnan realisadas da temp en temp tras il Chantun, da vart d'instituziuns (p.ex. RTR u LR) u er en la scienza (en connex cun lavurs sociolinguisticas).

Concretamain fa il Chantun retschertgas sin dumonda da quellas vischnancas, en las qualas la quota da la cuminanza linguistica tradiziunala è tranter 50 e 20 pertschient.

*Thomas Ender, Seraplana
(Graubünden, Schweiz), ca. 1845.*

La populaziun catolica dals Stadis Unids

Cifras che dattan da patratgar

DA GUIU SOBIELA-CAANITZ

■ **La visita da papa Francestg als USA (318,9 milliuns olmas) ha fatg attent a l'existenza d'ina minorita catolica impurtanta en l'emprima pussanza mundiala.** Barack Hussein Obama è il 44avel president dal pajais; dals 44 era mo in catolic: John Fitzgerald Kennedy (1917–1963). Ins po s'infurmar davart ils catolics dals Stadis Unids tar http://en.wikipedia.org/wiki/Catholic_Church_in_the_United_States. Detagls anc pli actuals chatt'ins en l'artitgel «Praying for pupils» («The Economist», 26 da settember 2015, pp. 37–38).

Dal Massachusetts a la California

Quants umans èn catolics en ils USA? «Wikipedia» dat cifras divergentas. «Tenor ils uestgts americans detti 69 436 660 personas catolicas registradas en ils Stadis Unids ('Official Catholic Directory 2013').» Ma ina retschertga da «Pew Forum» inditgescha mo 50,9 milliuns creschidas e creschids per 2014. I po esser che la cifra dals uestgts resguardia er ils possess exteriurs, t. a. Puerto Rico (3615086 olmas il 2013), ils quals na fan dentant betg part dals USA. «Pew ha chattà ora che la populaziun catolica [da pajais] vegnia pli veglia (...). Var 41% dals umans creschids si sco catolics èn sortids da la baselgia; (...), ma las conversiuns al catolicissem èn raras: 90% da la populaziun catolica actuala è creschida si sco catolica.» Wikipedia dat cifras era davart mintgin dals tschinquanta stadis da la federaziun. En nov da quels èn almain 31% da la populaziun catolics, ed ella fa ora la confessiun cristiana principala da quels novs. La proporziun la pli auta (44%) chatt'ins en Massachusetts, stadi da la riva atlantica; i suondan auters dus stadis atlantics (Rhode Island cun 43 e New Jersey cun 39), lura vegn la California (37), intschess che fascheva part dal México fin 1848. Suenter auters trais

Il papa Francestg en il congress american.

stadis atlantics (New York 36, New Hampshire 35, Connecticut 34) vegnan puspè dus intschess antruras mexicans: Texas (32) ed Arizona (31). La populaziun catolica dal pajais è concentrada cunzunt en ils stadis atlantics encunter nordost, cun descendents d'immigrads irlandais, polacs, talians euv., ed en l'intschess conquistà il 1848, cun immigraziun da lingua spagnola.

Problems da finanzas

L'essai surmenziunà da «The Economist» scriva: «En ils USA cuntanschan ils uffants da las scolas catolicas megliers resultats che quels da las scolas publicas da la vischinanza tar ils tests standardisads (...). Bunamain l'entira giuventetgna da las scolas catolicas fa quai che correspunda a nossa matura; 86% studegian lur a l'universitad. Quellas scolas instrueschan fitg bain ils uffants da gruppas minoritaras ('Latinos' ed Afroamericans): Lezs han lura vistas pli favuraiplas da far la matura. Il 1965 avevan las scolas primaras catolicas 6,5 milliuns scolaras e scolars, (...) oz gnanca dus milliuns. Il

motiv principal da quest paradox è finanziàl (...). Las bleras scolas catolicas èn situadas en ils Stadis Unids dal nordost ed en il 'Middle West', nua che 76% da la populaziun catolica vivevan (...). Ma oz è la domiciliada oravant tut en ils USA dal sidvest». Las cifras èn clerhas: La populaziun è catolica per 37% en California, 31% en Arizona, 25% en New Mexico, 22% en Colorado e Nevada; en mintgin da quels stadis è il catolicissem la confessiun principala. Gia lur nums savuran da «hispanidad»; «Nevada» deriva da «nieve» («naiv») e fa endament ils passa trenta culms da quel stadi pli auts che 11 000 pes (3353 m). «The Economist» punctuescha: «Tiers èn vegnids ils scandals da pedofilia (...). La baselgia catolica en ils Stadis Unids ha stuì pajar milliardas per custs d'advocats ed accommodaments giudizials» (p. 38). Papa Francestg è s'exprimi cleramain davart quels fatgs durant sia visita, ma las cumanzas pertutgadas vegnan a duvrar temp e curaschi per sa remetter da quella paginas stgiras da lur istorgia durant ils davos decennis.

Bibi Vaplan siglienta cunfins e tanscha suenter las stailas

Oz è il start da la «Popcorn-Opera» - in'explosiun artistica en tut las direcziuns

SUSI ROTHMUND/FMR

■ **Bibi Vaplan fa in pau sco il Pitschen Prinzi, ella tanscha suenter las stailas ed ella sgola er cun sia racheta, sia finamira èn las stailas ma er la glina vul la chantautura conquistar. Quai tuna curius e vegn forsà gist perquai lantschà oz cun la nova chanzun «Crazy Popcorn 1».** Cun sia «Popcorn-Opera» vul *Bibi Vaplan* preschentar in'explosiun artistica en tut las direcziuns e far star il mund sin il chau. Vaplan va tut auter che plaun. In pau sco il popcorn siglienta en tut las direcziuns, han er las ideas da la chantautura ladina, che abitescha a Lumbrein, nagins cunfins. Il program vegn lantschà cun l'emprima chanzun «Crazy Popcorn 1», cun l'acziun «Extra Life» ed i va vinavant cun surpraisas u er in gieu da video per il qual i dat ina app il 2021. Sin il program èn er filmans, litteratura, invenziuns, mini-festivals e bler auter che vegn publicità sin differents chanals da social-media e la homepage: www.popcornopera.ch. «Quai tut tuna forsà in pau da sturn ma quai na fa nagut, da quai dal mintgadi datti avunda ed en mia opera è tut lubì. Jau vuless intermediar in nov sentiment da la vita che duai schluppettar viador sco in popcorn», uschia Vaplan. In bigliet d'entrada annual per l'opera, inclus surpraisas persunalas, in dals 249 plazs en la racheta e l'access a tut il program online u live è da cumprar per 222 francs. Quant ditg che la «Popcorn-Opera» vegn a cuzzar stat anc en la stailas.

Model futuristic

L'idea ha Vaplan già avant onns, dapi radund in onn è ella sa concentrada sin la

Ina bella rolla giogan er ils dus vadels da Lumbrein en la «Popcorn-Opera». La chantautura mira numnadain per extra-vitas per els ed il pur Bistgaun Capaul procura ch'els hajan ina bella vita.

FOTO IDA SGIER

realisaziun e scriva er vi dal cudisch «Baby, kauf mir eine Autowaschanlage!». Previs aveva l'artista atgnamain dad ir en la publicitad pir cura che tut fiss stà finì en insaquants onns. «Igl è dentant ina lavur en progress ed jau vuless reagir sin la situaziun, perquai hai decidì da betg vegnir cun tut sin in plum, mabain da far in pass suenter l'auter. Perquai cumenza Bibi uss cun il proglog per laschar suandar l'ouvertura

ed ulteriuras parts – in pau sco en ina «vaira» opera. Ma per ina chantautura è quai gea ina moda da lavurar artistica-main tut nova e sco quai para er total-main corona-conforma. «Jau hai cumenzà gia avant corona cun il project, senza savair che quai pudess daventar ina furma artistica ideala per l'avegnir. Forsa hai jau già ina visiun futuristica insacur ed igl è corona-conform senza vulair», ha respundi Vaplan.

Midar vitas

L'opera – ch'è tut auter ch'ina opera usitada – duai midar vitas e bittar Bibi e tut ils auters ord las soccas. «La scena da musica na funcziuna betg pli sco usità, perquai ma sun jau cunfruntada cun dumondas fundamentalas ed existenzialas per mai sco artista», ha declarà la dunna plain temperament. Uschia surpassa la nova chanzun er visualmain cunfins. En il video da musica sa mida Bibi Vaplan en ina eroxa dal gieu da computer. Per Roccobello e Leon rimna ella extra-vitas en furmas da cors. En in level sa bitta ella perfin tras ina discoteca da Covid. Da stretg sin ses chaltgogns il polizist vilà Peter ed en quel s'inamurescha l'eroxa el zuppà. Cun extra-vitas lavura Vaplan dentant er en la vita reala e sa sprova da rimnar avunda extra-vitas per ils vadels Roccobello e Leon, dus vadels ch'èn dal pur *Flurin Capaul* da Lumbrein. Quant ditg ch'ils vadels pon viver e far part da la «Popcorn-Opera» na decidan dentant betg sulet l'artista u il pur, mabain l'entir univers ch'è envidà da bandunar la zona da confort raziunala e far insatge da nunsenn ord pur plaschair d'esser nar. Mintgin po regalar als vadels in zic temp da vita avant ch'els ston ir tar il mazler. Sin la pagina www.popcornopera.ch pon ins pajar per regalar vita a Roccobello e Leon. Tgisà, forsà daventan ils vadels da Lumbrein ils vadels ils pli renumads da la Svizra. E dal rest, il pretsch per in mais da vita da vadel munta a 333 francs.

Oz publicgescha Bibi Vaplan ses nov song «Crazy Popcorn 1», ch'è il culp da partenza da ses project «Popcorn-Opera».

Origin e svilup da las organisaziuns d'agid social

■ Avant la realisaziun d'ina veritabla politica sociala en il 20avel tschientaner (cassas publicas) eran las organisaziuns d'agid social ina furma da provediment voluntar e collectiv en cas da perdita da gudogn, malsogna, accident, invaliditad u dischoccupaziun. Ina tracta qua da cassas d'agid e da fonds da sustegn, fundads sin il princip da reciprocitad. Da questas organisaziuns ed uniuns èn sa svilupadas pli tard las segiranzas socialas publicas. In succurs instituzionalisà che surpassava l'agid tranter vischins, usità en las societads tradiziunals e las ovras da misericordia, vegniva accordà gia en il temp medieval ed en il temp modern tempriv tras activitads caritativas ecclesiasticas en il rom da fundaziuns, ospitals ed ospizis. Ils Artitgels da Glion dal 1524 e 1526 obligavan las vischnancas d'assistere als paupers. Intgins vischinadis disponivan da fonds da spendas e possedevan ina chasa da paupers (per exempel Cuira e Trun), l'agid social organisà era dentant en general en in nausch stadi.

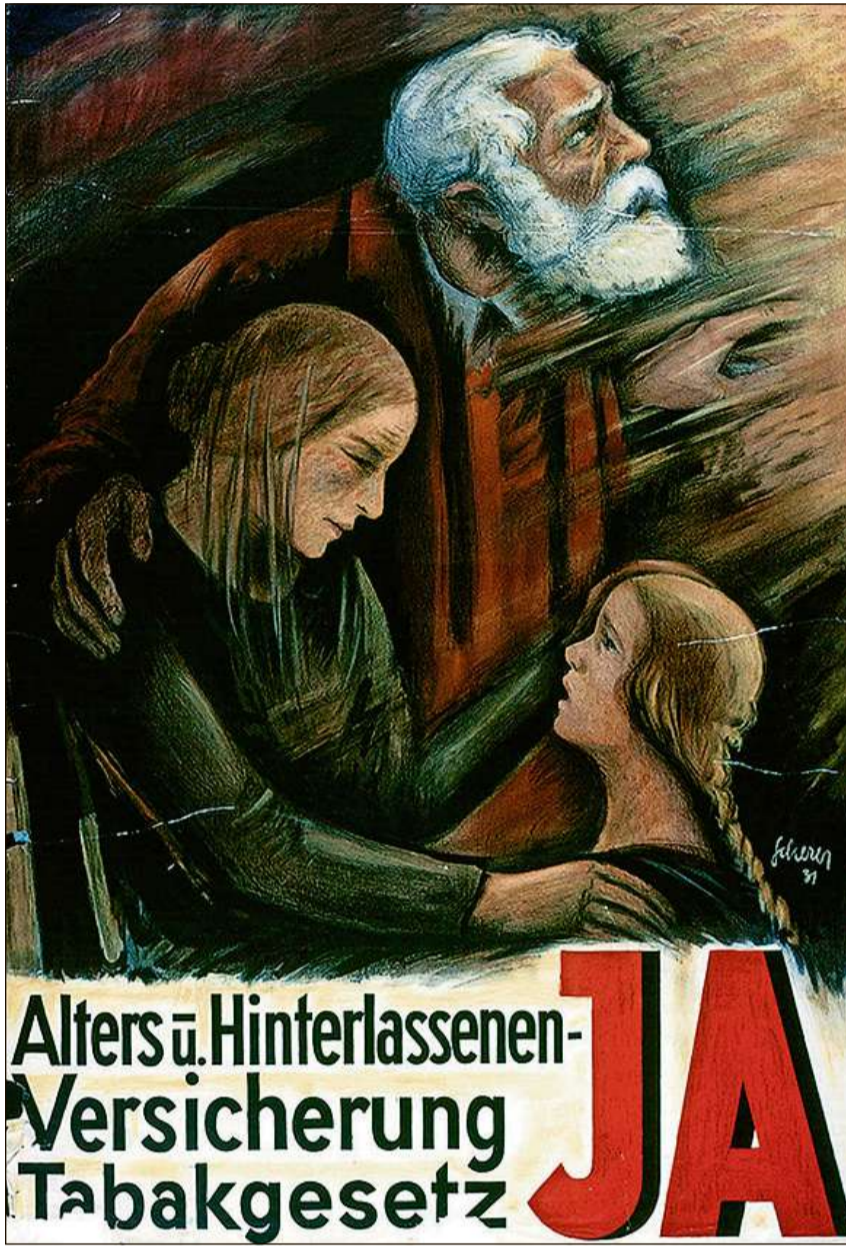
La plipart da las vischnancas ha fundà pir en il 19avel tschientaner fonds da paupers degns da vegnir menziunads. Percunter devi adina puspè collectas punctualas per mitigiar miserias e per superar catastrofes da la natira sco inundaziuns, lavinas e bovas. En tals cas prelevavan ils cumins ina taglia speziala sin possess da giaschom. Enturn il 1530 è attestada a Cuira ina societad d'assistenza. Suenter il 1830 è il dumber da quellas s'augmentà cuntinuadamain ed ha cuntanschì sia culminaziun en ils decennis suandants. Per mancanza d'ina industrialisaziun n'encunuscheva il chantun Grischun nagin proletariat industrial, ses problem eran ils paupers en las vischnancas temporamain numerus.

Il 1890 è la Constituziun federala vegnida cumpletada cun l'artitgel 34 bis che preveseva la fundaziun d'ina assicuranza da malsaus ed accidents e che concedeva a la Confederaziun la cumpetenzza da declarar obligatorica l'adesiun a quella. Quai ha chaschunà la reuniun respectivamain la cooperaziun pli stretga dad organisaziuns (confessiunals) d'assistenza sociala. Il 1901 eran reunidas pliras ovras catolicas en la Caritas. Entaifer la baselgia reformada è vegnida instituida il 1946, sper las organisaziuns localas da la missiun interna (diaconia) existents dapi il 19avel tschientaner, l'Ovra d'agid da las baselgias evangelicas svizras (tudestg HEKS).

Fin la mesadad dal 20avel tschientaner era l'activitad dad organisaziuns svizras d'agid social – cun excepziun da las societads missiunaras – orientada prevalentamain a persunas basegnusas en l'agen pajais, quai ch'è sa manifestà en la fundaziun dal Succurs svizzer d'enviern (1936) e da l'Agid svizzer per la muntogna (1943). Suenter l'approvaziun da la Lex Forrer tras il pievel svizzer il 1912 (lescha davart la fundaziun d'ina assicuranza da malsaus ed accidents), ha cumenzà per las organisaziuns d'agid social ina nova era. Las instituziuns da l'Assicuranza d'invaliditad (1925), l'Assicuranza cunter la dischoccupaziun (1947) e l'Assicuranza per vegls e survivents (1949) han limità il champ d'operusitad da las organisaziuns d'agid social e lur dumber è sa diminui fermamain gia suenter l'Emprima Guerra mundiala. Las organisaziuns d'agid social restantas èn sa midadas profundamain sut squitsch da la Confederaziun e da las societads d'assicuranzas concurrentas.

Organisaziuns privatas (selecziun)

Sut l'influenza dals patriots ha la Societad bibliotecara, fundada il 1778, constituiu ina chasa da paupers a Cuira; dal 1808–50 ha existì ina cassa da spargn privata per il Grischun; il 1836 è vegnida fundada la Chasa da succurs Foral a Cuira (avertà il 1837; iniziànt: Paul Kind), il 1837 ina chasa da succurs ad Aschera (seminari; fundatur: Peter Flury), il 1838 il Bündnerischer Hilfverein für arme Knaben, die ein Handwerk erlernen wollen (fundatur: Leonhard Herold, sustegnì dal Chantun a partir dal 1845), il 1841 la Chasa da paupers e d'educaziun

Placat da votaziun per l'emprim project d'ina assicuranza per vegls e survivents (1931).

Plankis a Cuira (avertà il 1845 sin iniziata da la Johann Peter Hosang'sche Kantonal-Armenstiftung), il 1850 la Societad per la furmaziun professiunala da mattas povras a Cuira, il 1858 il Bündnerischer Hilfverein für arme Taubstumme (societad interconfessiunala), il 1882 ina colonia da vacanzas a Lai/Valbella (fundatura: la magistraglia da Cuira cun il sustegn dal decan Luzius Herold), il 1892 l'Uniuon grischuna per il succurs ad orfens (fundatur: mastergnants da lingua tudestga), il 1897 l'Ovra caritativa serafica per il chantun Grischun (ovra per uffants negligids, senza patria e periclitads, sustegnida dal Chantun), il 1899 la Chasa per uffants debels da spiert, il 1916 la Chasa d'uffants Dieu gida a Favugn (fundatur: Emil Rupffin).

Organisaziuns publicas

Il 1844 è vegnida fundada la Chasa d'orfens da la citad da Cuira, il 1847 la Societad d'utilitad publica, il 1909 la Cumissiun grischuna per la protecziun dad uffants e dunnas a Cuira (fundatura: Societad per il bainstar public, constituida a Tavau il 1913), il 1912 la Pro Juventute (critigada pervi da sia acziun problematica, organisa da sut il num «Uffants da la via», ch'ha pertutgà fermamain il Grischun), il 1917 la Pro Senectute, il 1920 la Pro Infirmis.

Organisaziuns ecclesiasticas

Il 1852 è vegnida fundada la Chasa da paupers Löwenberg a Schluen (fundatur: Pader Teodosius Florentini), il 1849 la Societad da dunnas a Cuira, il 1854 il Fünfrappenverein a Cuira, il 1855 la Societad da povers a Cuira, il 1859 la Societad d'agid per surdmits paupers (fundatur: commembers da la Sinoda da Cuira).

Adolf Collenberg

Instituts d'educaziun

Instituziuns per part privatas e pauc reglamentadas da vart dal stadi che s'occupan a moda collectiva ed a l'exteriur da l'ambient famigliar da l'educaziun dad uffants e giuvenils periclitads e delinquentes. Ils instituts d'educaziun offran als cussedents per in temp limità u illimità in spazi da viver structurà cun personal spezialisà tenor criteris pedagogics, sche las famiglias na pon betg u betg pli garantir il bainstar u satisfar als basegns pedagogics e terapeut-

tics da lur uffants. D'in punct da vista socio-istoric derivan quels instituts da l'ospital medieval ch'ha servi fin viaden il 18avel tschientaner da ricover per paupers e malsaus, da chasa d'educaziun e correcciun sco era da prashun d'inquisiziun. En il 19avel tschientaner vegnivan els era numnads chasas da salvament (Foral, Cuira, avert il 1837), chasas d'orfens (Cuira, 1844) u chasas da paupers (Plankis, Cuira, avert il 1845). Els selecziunavan lur inquilins tenor la vegliadetgna, il stadi da sanadad, il basegn da tgira u il grad da «normalitad» u da divergenza sociala.

Sut l'influenza da las reformas pedagogicas, dals moviments da giuvenils e lavurers e dal moviment studentic dal 1968 è naschida ina gronda varietad d'internats u semi-internats per cas psichiatricis, handicaps u cas socials, renconuschids dal stadi e destinads a la giuventetgna: dimoras per uffants, scolars e giuvenils, instituts d'observaziun e da terapia, dimoras transitoricas, famiglias grondas pedagogic-curativas e cuminanze d'abitare sociopedagogicas. D'in punct da vista giuridic sa basan ils instituts d'educaziun a medem temp sin il dretg da famiglia e da scola, il dretg social, il dretg d'assistenza a la giuventetgna, il dretg penal per giuvenils ed il dretg da furmaziun professiunala. In uffant u in giuvenil periclità po vegnir plazà en in institut sin giavisch expressiv dals geniturs, sin pressiu da l'autoritad tutelara (mesira da dretg civil) u sin proposta da la scola u da la giurisdicziun penal per giuvenils (mesira da dretg public). Il Grischun dispona suletamain da scolas spezialas, tut ils auters cas ston vegnir tractads ordaifer il Chantun.

Hannes Tanner

Societad d'utilitad publica dal Grischun

Fundada il favrer 1847 a Cuira da Peter Conradin von Planta sco secziun da la Societad d'utilitad publica svizra. Ella sa finanziava surtut tras donaziuns privatas e legats (per part da passa 1 miu. frs). Sia finamira era l'introducziun ed il mantegniment da l'industria da chasa per cumbatter il pauperissem: tessaria da launa e da ponn, lavurs da chanastre e da stgaina. Il 1850 era a la Societad d'utilitad publica dal Grischun preschenta en 22 vischnancas, tranter auter a Vaz Sut ed a Val. En quel temp vegniva el-

la mobilisada oravant tut da ses confundatur Teodosius Florentini. Il naufragi dal'industrialisaziun en il Grischun ha prest sfurzà ella da limitar sias activitads a l'agid en cas da catastrofes (fieu, aua, terratrembels), a la scolaziun da giuvenils e da creschids (referats, bibliotecas popularas) ed a la fundaziun d'uniuns (gimnastica, chant). Commembers: 1850–80 47–52; 1891 340; 1930 1263; 1945 837.

Gist uschè impurtant sco l'agid direct èn stadas, surtut a partir dal 1860, l'influenza da la societad sco forum da discussiun per ils problems dal temp (economia, politica sociala), sia lavur da sensibilisaziun da la publicitad e sia lavur preliminar per la legislativa e l'executiva. Ina part considerabla da ses commembers derivava, surtut dapi ils onns 1880, da l'elita politica, ecclesiastica e culturala. La Societad d'utilitad publica dal Grischun ha preparà la basa spiertala e – grazia a gronds legats – era quella materiala per la statistica chantunala, per ils ospitals chantunals e regiunals (Hermann Herold, Anton Cadonau, Christian Lorenz Allemann, Anna von Planta e.a.) e per la scolaziun da las dunnas. Ella ha però era prestà bler per ils marginals: per orfens, prashuniers, malsaus da spiert (per exempel Riöla) ed uffants debels da spiert (Donaziun dunna Maria Christina Berger a Masans), per alcoholicers (Chasa populara retica), tschorvs (legat Franziska Beck) ed emprendists (Biblioteca populara chantunala; Friedrich Pieth). La Societad d'utilitad publica dal Grischun ha cuntanschì ses zenit en ils onns 1900–30. Dapi ils onns 1970 sustegna ella era finanzialmain persunas en situaziuns da basegn che crodan tras la rait sociala.

Adolf Collenberg

Assicuranza da malsaus

Il 1813 è documentada a Cuira in'assicuranza da malsaus per miradurs, il 1819 ina Allgemeine Gesellen-Krankenkasse. I suondan Tusaun il 1841, la Curt episcopala a Cuira il 1842, Glion il 1852 e Cuira (citad) il 1853. Il 1900 ha il suveran svizzer (e grischun) refusà in obligatori federal per in'assicuranza da malsaus (Lex Forrer). Il 1902 èn s'unidas 27 assicuranzas a l'Uniuon chantunala da las cassas da malsaus dal Grischun. Fin il 1912 existivan be uniuns d'agid e da sustegn sin basa privata e mo 4,2 % da la populaziun era segirada.

Suenter la votaziun federala dal 1911 pertutgond l'Assicuranza da malsaus (acceptada era dal Grischun) l'ha il Grischun declerà obligatorica. L'onn 1921 eran segirads 61 % da la populaziun, il 1952 94%. Dal 1923 datescha la lescha grischuna d'assicuranza en cas da malsogna, maternitad e mort, purtada da las cassas alimentadas per part da contribuziuns chantunals e federalas. Il 1964 è la lescha federala dal 1911 vegnida revedida. La lescha chantunala davart l'Assicuranza da malsaus datescha dal 1995 e sa basa sin la lescha federala davart l'Assicuranza da malsaus e d'accidents dal 1994.

Adolf Collenberg

Assicuranza d'invaliditad (AI)

Ultra da rentas accordadas a persunas inablas da lavurar en consequenza d'impediments corporals e spierts da naschientscha, tras malsognas u accidents dat l'Assicuranza d'invaliditad era contribuziuns per mesiras d'integraziun medicinalas, pedagogicas u professiunals. Per tschorvs, impedids d'udida u da spiert devi instituziuns da provediment che cooperavan dapi il 1920 en la Pro Infirmis. Suenter l'introducziun da l'Assicuranza per vegls e survivents èn s'augmentads ils postulats per in'Assicuranza d'invaliditad. Il 1955 han la PS e la PdL inoltrà iniziativa corispondenta e gia il 1 da schaner 1960 ha l'Assicuranza d'invaliditad pudì entrar en vigor. Ella è colliada fermamain cun l'Assicuranza per vegls e survivents sin il plaun material ed organisatoric. Revisiuns autonomas: 1967, 1986, 1991 e 2003.

L'Assicuranza d'invaliditad metta l'accent sin l'integraziun en la vita professiunala; la plipart dals daners vegn dentant

impundida per las rentas. Las entradas da l'Assicuranza d'invaliditad provengan da subvenziuns federalas e chantunals sco era da contribuziuns dals assicurads e patrunds. Questas contribuziuns, fixadas l'emprim a 0,4 % dal salari, han subì plirs augmentes e corispondan dapi il 1995 a 1,4% dal salari. En consequenza da la refurma da l'armada dal 1995 èn vegnidas transferidas a l'Assicuranza d'invaliditad il 1998 2,2 mia. frs da la reserva dal chapital da la Cassa da cumpensaziun dal gudogn.

Bernard Degen

Assicuranza per vegls e survivents (AVS)

Fin a la creaziun da l'Assicuranza per vegls e survivents era la prevenziun per la vegliadetgna ina chausa privata en il Grischun. Organisaziuns d'utilitad publica prestavan per part agid material sin basa solidarica. Dapi il 1865 èn documentadas era en il Grischun societads d'agid vicendaivel che administravan depositos da spargn privats per la vegliadetgna, fundaziuns e fonds d'agid. La plipart da questas societads, ch'han precedi las cassas da pensiun privatas odiernas, èn vegnidas fundadas suenter l'Emprima Guerra mundiala. Il 1925 eran assicuradas en Svizra 262 440 persunas en 1221 cassas da pensiun. In'assicuranza obligatorica per la vegliadetgna avevan mo ils chantuns Glaruna (1916), Appenzell Dador (1925) e Basilea-Citad (1932), ina facultativa Neuchatel (1898) ed il Vad (1907).

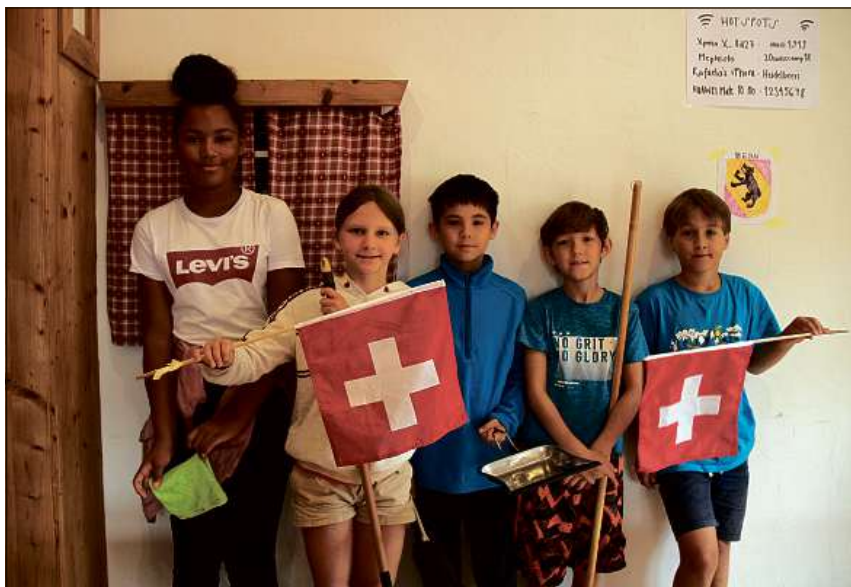
Il 1919 ha il Cussegl federal engaschà ina cumissiun da s'occupar da l'assicuranza per la vegliadetgna. Il 1917/18 ha la Societad svizra d'utilitad publica constituiu ina Fundaziun per la vegliadetgna. Il 1925 ha il suveran svizzer obligà la Confederaziun da stgaffir la basa per in'Assicuranza per vegls e survivents ed in'Assicuranza d'invaliditad. Il 1931 ha il pievel refusà l'emprim project da lescha. Ina midada fundamentala è succedida il 1934 tras in'ordinaziun federala davart la distribuiziun da las subvenziuns federalas per vegls, vaivas ed orfens als chantuns: ils 7 miu. frs concedids als chantuns han remplazzà la Fundaziun per la vegliadetgna (mantegnida anc per cas d'urgenza). Il 1939 ha il Cussegl federal decidì ina cumpensaziun da la perdita da gudogn per la schuldata, finanziada tras ils dus pertschients da la paja, consegnads mintgamai dals patrunds e dals employiads sco era tras ina contribuziun da la Confederaziun. Cassas da cumpensaziun administravan quests daners.

Il 1942 ha in comité d'employiads, da representants d'associaziuns sindacalas, da la PS e da la PLD inoltrà in'iniziativa per midar l'urden da cumpensaziun vertent en in'Assicuranza per vegls e survivents. Ils mastergnants, ils purs, ils catolics ed ils patrunds na faschevan betg part da quel comité. Il rapport da la cumissiun d'experts dal mars 1945 postulava ina vegliadetgna da renta da 65 onns, rentas graduadas, cassas da cumpensaziun ed ina finanziaziun tras pertschients da la paja. Il november 1946 han omaduas chombras federalas approvà cun gronda maioritad ina lescha corispondenta. Liberals da dretga, sustegnids d'employiads e da gremis catolic-conservativs (senza ils cristiansocials) han preni il referendum. Ils 7 da fanadur 1947 è quel vegnì refusà cun 80 % da las vuschs, en il Grischun cun 23 397 cunter 5 891 vuschs (oravant tut catolicas). Il prim da schaner 1948 è l'Assicuranza per vegls e survivents entrata en vigor. Fin il 2004 è ella vegnida revedida 10 giadas.

Bernard Degen

Lexicon Istoric Retic

Il LIR cumpiglia bundant 3100 artitgels (geografics, tematics, artitgels da famiglias e biografias) davart l'istorgia grischuna/retica e la Rumantschia. Editura: Fundaziun Lexicon Istoric Svizzer; versiun online: www.e-lir.ch; versiun stampada: www.casanova.ch u en mintga libreria.

Ina grupp multiculturala da gist tshintg naziuns differentas.

El è Idir e deriva dal Maroc.

Ses num è Gabriel e dachasa è el en Germania.

Quella matta ha num Elina e viva a Moscau.

Sin la bandiera da l'organisaziun sa chatta er il rumantsch.

Cussegliaer naziunal Martin Candinas cun ina matta ed in mat dal champ.

FOTOS G. N. STGIER

En il cor en tuts Svizzers

Fundaziun per giuvenis svizzers a l'ester

DA GION NUTEGN STGIER/ANR

■ **Festivar la festa naziunala er cun star a l'ester, quai han pudì far 42 mats e mattas che fan part dal champ internaziunal en il Scanvetg. Da la partida al champ èn giuvenils da quatter continents.** En il Grischun central essan nus per ina giada betg stads sin in bain puril ad in brunch da l'emprim avust, a tadlar in dals numerus plets ubain ad ina festa naziunala sin in alp, mabain avain nus fatg ina visita a Langwies, in lieu ch'è ina fracziun da la vischnanca d'Arosa. Là èn per duas emnas dachasa 42 uffants che vivan uschiglio a l'ester. La mamma da quels ubain il bab dals uffants èn vischins svizzers, però cun dimora a l'exteriur. En in onn han lieu en Svizra plirs champs per giuvenis svizzers a l'ester. In è actualmain a Langwies ed in è stà dals 13 fin als 27 da fanadur 2019 a Sur-En, en l'Engiadina. La Fundaziun per giuvenis svizzers a l'ester, quella exista gia dapi 102 onns.

760 000 vischins svizzers vivan a l'ester

L'intent principal da l'organisaziun per giuvenis svizzers a l'ester è da porscher als uffants svizzers da tuts tshintg continents la pussaivladad da sa participar ad in champ en lur patria uriunda. Entras il champ duaian ils mats e las mattas er imprendder ad enconuscher pliras regiuns da la Svizra, il contact tar quella duai ve-

gnir rinforzà e grazia al champ duaian sa dar amicizias sur cunfins. Ultra da quai imprendder ils giuvenils er a viver en cuminanza, ad abitar sin in pli pitschen spazi ed en ina societad surcontinentala. Dapi diesch onns è il dumber dals Svizzers a l'ester constant e schea tar 760 000 dels.

Visita da cussegliaer naziunal Martin Candinas

La Fundaziun per giuvenis svizzers a l'ester è ina organisaziun cun nov comités chantunals ed in comité svizzer e tetgal. Il pensum dals comités dals chantuns è da chattar persunas che sa mettan gratuitamain a disposiziun per manar ils champs, ubain per sustegnair las manadras ed ils manaders da quels champs. President dal comité grischun è cussegliaer naziunal *Martin Candinas*. El saja vegnì cun grond plaschair a Langwies per far ina visita als 42 uffants ed a las persunas che mainan il champ. Grazia al champ sappian ils giuvenils da l'ester er s'identifitgar pli fitg cun la Svizra e cunzunt er cun il Grischun. Candinas punctescha quant impurtant che saja che quels champs internaziunals hajan er adina puspè lieu en il Grischun. Il comité grischun s'engascha ferm che quels champs hajan adina puspè lieu en noss chantun. Il cussegliaer naziunal ha lura er menziunà ch'ìls Grischuns sa mussan generus cun sustegnair ils champs finanzialmain, in fatg zunt plaschaivel.

Blers uffants discurren tudestg

La manadra principala dal champ a Langwies è *Sibylle Kappeler*. Ella è bunamain la mamma per tuts, gist er per quels uffants ch han magari encreschadetgna. Durant il champ vegnan discurrets tshintg linguatgs, tudestg, englais, talian franzos e spagnol. Remartgabel è tut-tina che dals 42 uffants discorra in bel dumber er tudestg. Ina buna part dals uffants svizzers che vivan a l'ester cun lur geniturs frequentan ina scola svizra.

Talents da linguatgs

In mat ch'è da la partida al champ en il Scanvetg è *Idir*. El deriva dal Maroc ed è er neschi en quel stadi african. Il bab saja Marocan e la mamma saja da la Svizra, ditg pli concret dal chantun Vad. Idir discorra bain tudestg e lura er arab e berbic. Ses geniturs lavuran sco guides da viadi a Marrakesch, ha Idir raquintà. Fitg bain tudestg discorra *Gabriel* ch'è vegnì da la Germania (Baden) al champ a Langwies. Ses bab saja Talian, sia mamma deriva da la Svizra. Cun il mat da diesch onns è er stà pussaivel da discurren tudestg svizzer. *Elina* ella ha in bab svizzer ed ina mamma da la Russia. Dachasa è la matta a Moscau, nua ch'ella viva cun la sia mamma. Il bab lavuri a Turitg tar ina gronda banca. Er Elina ha in talent per linguatgs, discorra ella tudestg, englais e russ.

Duas belas mattas che derivan da l'ester al champ en noss chantun.

Il fegher da Trin

Susanna Fanzun è ida sin ils fastizs dal construider da punts persas Richard Coray

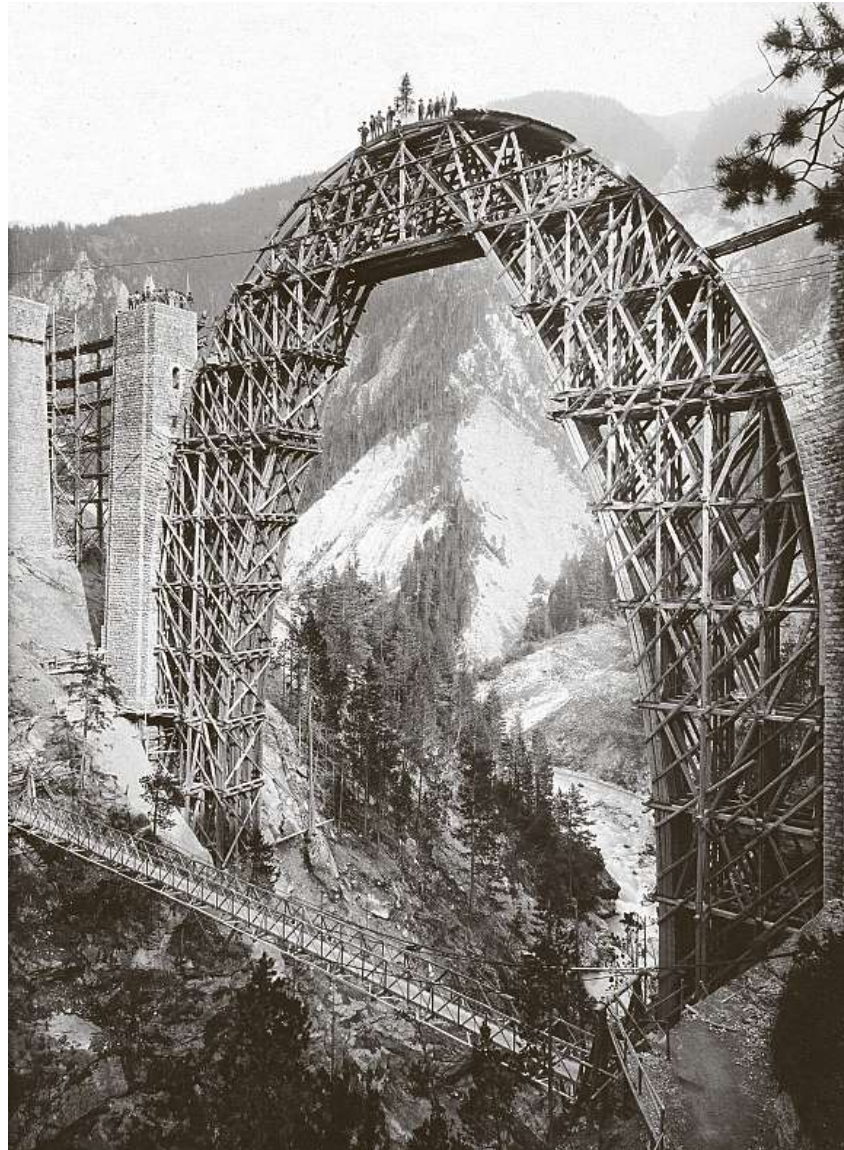
DA DAVID TRUTTMANN/FMR

■ En il film «Senza sturnizi» lascha la cineasta Susanna Fanzun reviver vita ed ovra da Richard Coray – in veritabel fegher da Trin ch'ha fatg furora cun sias punts persas. Il film vegn emess quests dis en ils Cuntrasts. Atgnamain fiss l'onn passà, il 2019, stà in onn da giubileum per Trin, numnadamain il 150avel anniversari dad in famus convischin, Richard Coray, naschì dal 1869. Ussa è tut spustà sin il 2021, en vista al 75avel onn da la mort da Coray. Forsa datti ina festa? En mintga cas cumpara in cudesch davart il construider da punts.

Però tgi diavel è Richard Coray (1869-1946)? Quai sa dumonda forsà glied betg da Trin. La risposta: Richard Coray è ina da las personas responsablas ch'il chantun Grischun guarda ora uschia sco el guarda ora oz: cun punts e viaducts en crusch e travers. Richard Coray è stà il dretg um al dretg lieu al dretg mument. L'ironia da ses destin è però che sia ovra n'è gnanc pli visibla oz.

Co mussar «punts persas»?

E qua entschaiva schon ina difficultad ch'il film «Senza sturnizi» da Susanna Fanzun ha da schliar e visualisar: L'ovra primara da Richard Coray è stada la construcziun da puntanadas da lain per ils gronds viaducts en il Grischun. Coray è stà in maister da las uschenumnadas «punts persas», las punts da lain per insumma construir sisur alura las punts effectivas da crap u betun. Da mussar quest sistem da puntanadas, cun lain encruschà, sco in grond micado, si e si en las auttezzas, quai schlia il film da Susanna Fanzun fitg persvadent. Fanzun mussa cun agid da visualisaziuns da punts existents ils differents pass da lavur. L'aspectatur vesa uschia il sistem, l'inschign ed il curaschi dals construiders da quella giada.

La punt persa da Tain/Wiesen dal 1908.

FOTO ANTON REINHARDT/ARCHIV ELSBETH KASPER-BRUNNER

Viadi cun dus «fans»

«Senza sturnizi» raquinta en moda classica e cronologica da Richard Coray. Dus perits accumpognan il viadi tras vita ed ovra. Per l'ina è quai Johann Clopath che viva oz a Trin e che realisescha gist ina pu-

blicaziun voluminusa davart Richard Coray. La segunda persona è Jürg Conzett, in enconuscent inschigner da construcziun grischun. Tuts dus èn «fans» da Coray, gronds enconuschiders dal «marangun da pacs plets» (Fanzun). Clopath

enconuscha ordadora ils fatgs da vita, Conzett sa da declerar cun in plaschair nar la maistria en la construcziun.

Da la Val d'Uina enfin a Bagdad

Richard Coray è stà in aventurier senza ni paus ni ruas: naschì e creschì si a Trin, emprim falliment sco interpretider, alura success cun emprimas punts persas, maridaglia, renum mundial, lavurs en il chantun Grischun, en Svizra ed a l'exteriur, bab da set uffants, alpinist e globe-trotter. Il portfolio da punts (persas) da Coray è immens: Versomi, Solas Langwies, Tain/Wiesen, Salginatobel, Sittertobel (SG), Pont de Pérolles (FR) etc. Ma el fa era punts a Montenegro ed a Bagdad. E dasperas ha Coray er anc fatg las gallarias en Val d'Uina u la chamonna Terri dal Club alpin svizzer. Coray era in troubleshooter da construcziuns cumplitgadas da lain. Ed el era in veritabel saltimbanc – nagina tema dad ir era sez si e sisum las punts. Apparentamain è el ì sez mintgamai sco emprim sur sias punts persas, mintgatant perfin cun in da ses set uffants sin bratsch! Ins po sa dumandar, sch'il bun Coray n'era betg forsa er in pau in «spinochel».

Instructiv e ritg

«Senza sturnizi» da Susanna Fanzun lascha reviver quest fegher grischun. In film instructiv, realisà cun gronda premura visuala ed ordvart ritg da documents. La collecziun la pli ritga da documents vegn dad in protagonist da Trin, da Johann Clopath, in auter fegher da Trin. Ses cudesch vegn però pir ora l'onn proxim, sin il 75avel.

Il film «Senza sturnizi» è da vesair sin www.rtr.ch ubain questa dumengia en ils Cuntrasts a las 17.25. Il cudesch extendi da Johann Clopath davart il construider da punts Richard Coray cumpara previsiblamain la primavera 2021.

Sa legran da vesair il poster da campium: Félicien Du Bois, Gregory Scciaroni e Jan von Arx.

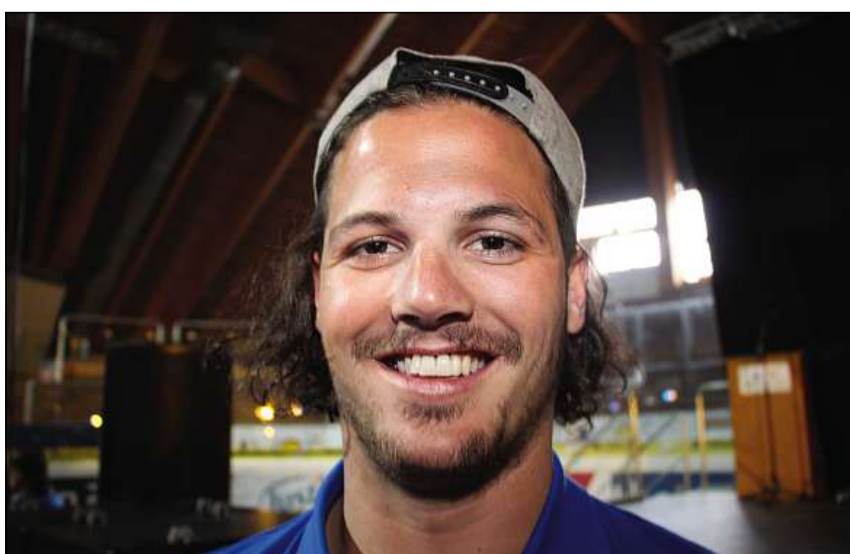
In autogram suenter l'auter ha sutscrit Arno Del Curto.

Er la sutscriziun da Dario Simion era desiderada.

Quels trais mats en l'outfit dal campium, il HCD.

Dino Wieser per ina giada cun dents.

Questa giada n'ha Paul Berri betg laschè crudar il buccal.

FOTOS KEYSTONE/G. N. STGIER

Be ina color: blau e mellen

Tavau: Festa per il nov campium svizzer da hockey

DA GION NUTEGN STGIER / ANR

■ In cortegi triumfal per l'equipa dal HCD, il nov campium svizzer da hockey, a Tavau. En rotschas en ils fans vegnids per assister a la gronda festa e parti. Undrads èn ils campiums er vegnids da Tarzisius Caviezel, il landamma da Tavau. Millis e millis fans per lung da la «Promenade» ed en l'Arena «Vaillant» han festiva sonda passada il titel da campium svizzer dal Club da hockey Tavau, il HCD. Vesì han ins be fatschas cuntentas e dominà han lura duas colors: blau e mellen. Gratulants da lunsch e da manivel èn vegnids per far onur a lur idols che han procurà cun daventar campiums svizzers e cun gudagnar la seria da playoffs cunter ils ZSC Lions cun 4:1 per ina pitschna surpraisa. Giuven e vegl han procurà per ina atmosfera fantastica sut tschiel avert ed en la halla da glatsch a Tavau. Er sch'il sulegl glichava betg uschè fitg sco il buccal era l'aura tuttina sco fagga per festivar in vair «champion» da hockey sco il HCD.

Pazienza per vegnir tar in autogram

Cumenzà ha il di da festa en l'Arena «Vaillant» cun l'ura d'autograms dals novs campiums svizzers da hockey. Per vegnir tar in autogram da lur idols han uffants e creschids spità fin 30 minutas ed uschia gi gronda pazienza. Gist daper tut han ils stars dal HCD già da dar las sutscriziuns, sin tricots, sin «caps», fotografias, schals ed anc bleras autras chausas. Ina giada dapli è sa mussà ch'il club da hockey grischun tutga tar in dals populars e quai er ordaifer noss chantun.

Dick Axelsson (san.), in dals stars dal HCD ed il Canadais Tyler Redenbach.

Entiras famiglias da tut las regiuns da la Svizra èn vegnidas a Tavau per festivar il 31avel titel da campium dal HCD. Suentar l'ura d'autograms ha lura cumenzà il viadi da triumf tras Tavau fin tar la chasa communal.

Questa giada sco landamma

Retschets en ils campiums vegnids en la chasa communal da Tarzisius Caviezel, il landamma da Tavau, sco er da cusseglier guvernativ Jon Domenic Parolini. Per Tarzisius Caviezel è il titel da campium svizzer nagut da nov, ha il HCD guadagnà gist quatter giadas quel en il temp cura ch'il landamma actual era president dal club. El saja losch da l'equipa, dentant haja el cunzunt er plaschair per Gaudenz Domenig, ses successur e da pre-

schent president dal HCD, ha ditg Tarzisius Caviezel. El ha drizzà bels e blers plets al team, cun manegiar ch'il meglier hockey en Svizra vegnia giuga en il Grischun, ditg concret a Tavau, nua ch'il campium svizzer saja da chasa. «En cumparaziun cun nus politichers avais vus giugadurs in avantatg da legrar il public da vossas prestaziuns, dentant da la politica sa videntian bunamain tuts», ha ditg Tarzisius Caviezel cun in surrir. Cusseglier guvernativ Jon Domenic Parolini ha lura cunzunt chattà blers buns plets per il trenader Arno Del Curto, dapi intgins onns ina persuna da cult tar il HCD. La prestaziun dal team da daventar campium svizzer saja extraordinaria ed exemplarica saja er la partiziun dals giuven dal HCD, ha ditg il cusseglier guvernativ da Scuol.

Félicien Du Bois dat in autogram.